

Goran Miljan, *Uspon fašizma u Hrvatskoj. Ustaše i pokret mladih u II. svjetskom ratu*, Zagreb: Srednja Europa, 2023, 206 str.

U prvim mjesecima od uspostave Nezavisne države Hrvatske režim je inicirao ustašku revoluciju na dva kolosijeka – čišćenje hrvatske nacije od raso, nacionalno i politički nepoželjnih elemenata i njena obnova putem odgoja i obrazovanja nove generacije Hrvata. U sjeni progona i masovnih ubistava Jevreja, Srba i Roma i svih onih koji nisu podržavali Poglavnika, radilo se na regeneraciji hrvatske nacije stvaranjem “istinskog”, “novog” Hrvata – ustaše, fanatično odanog i požrtvovanog državi, nacionalnoj zajednici, ustaškom pokretu i njegovom vođi. Uz školu i porodicu, vrlo bitna karika u procesu odgoja takvih mladih naraštaja bila je Ustaška mladež, masovna organizacija mladih, osnovana i organizovana po uzoru na slične organizacije u Italiji i Njemačkoj. O njenoj ideologiji, strukturi, praksi i mjestu unutar šireg konteksta fašističkih organizacija mladih u Evropi piše historičar sa Univerziteta u Uppsali u Švedskoj Goran Miljan u svojoj knjizi *Uspon fašizma u Hrvatskoj. Ustaše i pokret mladih u II. svjetskom ratu*.

Kroz sedam poglavlja on otkriva kakve su ideje uticale na stvaranje nacionalne organizacije mladih, kako se odvijalo organizovanje Ustaške mladeži, kakva je bila uloga i zaduženje njenih članova i koliko je režim uspio angažovati mlade. Asimetričnom komparativnom analizom prati kako su se vršili ideološki i metodološki transferi iz drugih fašističkih organizacija mladih. Upoređujući Ustašku mladež s Hitlerovom mladeži iz Njemačke, Liktorskom mladeži iz Italije i Hlinkinom mladeži iz Slovačke prepoznaje koje su odgojne ideje, prakse, organizacijske strukture prenesene iz tih ideološki srodnih organizacija i kako su prilagođene hrvatskom nacionalnom i društvenom kontekstu, tj. ispituje transnacionalni aspekt organizovanog bavljenja mladim generacijama. S tim ciljem Ustašku mladež komparira sa sličnim fašističkim organizacijama mladih u Evropi detektujući slične ili identične elemente koje su ustaše preuzeli od njih. Dakle, iako je Ustaška mladež bila utemeljena kao nacionalna organizacija, on odustaje od puke

analize ustaške nacionalističke politike prema mladima, već pri analizi njegovog djelovanja i organizovanja koristi spomenute organizacije kao referentne tačke (pri čemu su prve dvije služile kao uzor, a posljednja kao komparativni primjer). Metoda poređenja postaje nužna kada i sam autor smatra da je ustaški režim “dijelom šireg okvira europskog fašizma”, i to njegove periferije.

Takva percepcija uslovila je da na samom početku knjige (“O fašizmu”, str. 17–31) Miljan dadne uvid u rasprave o definiciji fašizma te važnih koncepata koji se koriste u njoj – karizma i totalitarizam. Spuštajući se na lokalni nivo – na hrvatsku historiografiju – primjećuje trend gdje su nacija i država u centru istraživanja, pri čemu u potpunosti izostaju istoriografska istraživanja ustaškog pokreta i režima u širem kontekstu savremenih studija i rasprava o fašizmu, tj. izostaju komparacije ustaških ideja, struktura i praksi s njegovim ideološkim inačicama u srednjoj i jugoistočnoj Evropi. Hrvatski istraživači zadržavaju se na nacionalnoj problematici ne osvrćući se kritički na savremenu naučnu, a naročito teorijsku literaturu o fašizmu.

Kao uvod u glavnu temu knjige, ustaška organizacija i pokret mladih, autor kroz prvo poglavlje (“Međuratno razdoblje, 1918 – 1941.”, str. 33–53) daje kratak kontekst nastanka, pregled organizacijskog jačanja, međuratnog djelovanja i razvoja ideološkog sistema ustaške organizacije koja je kao autoritarna, revolucionarna, militarizovana svoj ideološki diskurs zasnivala na ideji stvaranja samostalne države u kojoj je primat dat zajednici, a ne pojedincu, a pravo vladanja isključivo Hrvatima. U visoko hijerarhiziranoj ustaškoj organizaciji ličnost koja se nametnula kao sposobna za ostvarivanje te misije bio je njen poglavnik Ante Pavelić. U poglavlju “Prorok” (str. 55–73) Miljan pokazuje kako se razvijao “kult vođe” Ante Pavelića, proizašao iz karizmatičkih odnosa uspostavljenih među njegovim prvim sljedbenicima u vrijeme emigracije, te kako se bezuvjetna vjera u Poglavnika kao “mesiju” i utjelovljenje ideje državne nezavisnosti, te emocionalna veza s Poglavnikom docnije, u vrijeme postojanja NDH, prenosila na mlađe naraštaje. Doživljavajući mladost kao smisao ustaškog svjetonazora,

kao buduće nosioce ustaških ideja, karizmatizacijom mladih nastojala se odgojiti nova generacija koja će biti požrtvovana, lojalna i puna vjere u Poglavnika i od koje će se stvoriti elita koja će razviti karakteristike i prihvatiti uvjerenja prvih ustaša i nastaviti njegovim putem voditi državu. S tim ciljem je među mladima stvaran lik Poglavnika kao natčovjeka, božijom voljom “izabranog” vođe koji je poslan s posebnom misijom stvaranja nezavisne hrvatske države.

S obzirom na to da je mladima bila povjerena uloga nacionalnog spasa i obnove, nužno je bilo odgojiti generaciju ratobornih Hrvata koji će biti predani državi i narodu. Važna karika u tom odgojnom procesu bila je Ustaška mladež, sastavna komponenta ustaške organizacije. Kroz cijelo naredno poglavlje “Novi’ Hrvat: Ustaša” (str. 75–104) autor komparativnim pristupom prikazuje masovne fašističke organizacije mladih u Italiji i Njemačkoj te analizira kako je taj isti svjetonazor našao svoj izraz u ustaškoj politici prema mladima i ustaškoj organizaciji mladih. Ukazuje na to da je po uzoru na njih Ustaška mladež bila autoritarno organizovana, rodno strukturirana – na mušku i žensku granu koje su imale po četiri dobne kategorije – sa zadatkom da “provodi sveukupni narodnosni, ćudoredni i tjelesni odgoj hrvatske mladeži od 7 do 18 godine”. Analizirajući organizaciju, reorganizaciju i djelovanje Ustaške mladeži Miljan detektuje i brojne probleme s kojima se susretala: nedostatak prostora za okupljanje i rad omladine te službenika koji bi mogli provesti zamišljeni odgoj mladih, optužbe za raširenu korupciju i zanemarivanje, nizak postotak sudjelovanja članova na sastancima te nedovoljan broj upisanih članova. S obzirom na to da je važan element ustaške revolucije u njenom segmentu obnove nacije bilo odgajanje mladih koji su trebali postati uzorima ustaških vrlina, autor akcenat u ovom poglavlju stavlja na viziju stvaranja “novog” Hrvata – ustaše. Prema patrijarhalnom i konzervativnom viđenju društva, muškarce se trebalo odgajati kao ratnike, prave ustaše, čuvare svojih domova i domovine, naspram žena koje su trebale biti brižne majke i supruge, dobre učiteljice, čuvarice hrvatskog domaćinstva i nacije.

Shvativši da školski sistem nema kapacitet da oformi generacije takvih Hrvata – ustaša, ustaški režim je u proces odgoja mladih, pored škole i porodice, kao bitan faktor uključio Ustašku mladež. Poglavlje “Obrazovanje i mladi” (str. 105–130) prati pokušaj potpune sinhronizacije škole i Ustaške mladeži i pokušaj države da ostvari sklad između dužnosnika Ustaške mladeži i prosvjetnog kadra. Neuspjeh takvih nastojanja Miljan detektuje u borbi prosvjetnog kadra i dužnosnika Ustaške mladeži za prvenstvo u školi i u distanciranosti učitelja i nastavnika prema novom režimu. Iako svjesni njihove političke neloyalnosti, ustaše zbog deficitarnosti kadra ipak ne sankcionišu učitelje, već problem nedostatka djelatnika koji bi mogli provesti zamišljeno obrazovanje mladih nastoje riješiti organizovanjem vlastitih kurseva i škola kroz koje bi mladi dobili “pravi i potpuni ustaški odgoj”, tj. kroz koje bi se stvarale buduće ustaške vođe. Kao bitne kotače u procesu spasa hrvatske nacije i izgradnje regeneriranog, homogeniziranog, totalitarnog društva ustaše su prepoznale sport i rad. Rad je dobio ulogu da poduči omladinu koliko je on bitan za razvoj države, nacije, te je uz sport bio percipiran kao sredstvo jačanja tijela mladih Hrvata.

Kroz naredno poglavlje “Kult mladosti” (str. 131–155) autor uočava da se promjenom vojno-političkih okolnosti uslijed jačanja Narodnooslobodilačkog pokreta mijenjala uloga i svrha Ustaške mladeži. U uslovima izgradnje i jačanja novostvorene Nezavisne države Hrvatske bila je institucija koja je radila na odgoju nove generacije Hrvata. “Novi” Hrvat – ustaša bio je zamišljen kao hrabar, uporan sposoban ratnik – ideal koji je zahtijevao militarizaciju omladine, tj. uvođenje kampovanja i predvojničkog obrazovanja, kojim se trebala “uništiti mlakost i pacifizam, komotnost i nedisciplinu koju je mladima donio demokratski sustav” (str. 132). Ratna situacija zahtijevala je žrtvovanje života radi zaštite i održavanja ustaške države, stoga se do 1944. godine napušta ideja da Ustaška mladež prvenstveno treba biti u funkciji odgoja novih Hrvata, te se insistira na tome da mladi trebaju podnijeti žrtvu kako bi naredne generacije mogle ostvariti prethodni cilj obnove hrvatske nacije. U tom kontekstu su žrtva i smrt predstavljene kao sastavna komponenta “novog” Hrvata – ustaše, čiji su najbolji primjer bili

pali ustaški drugovi iz panteona mladih mučenika. Žrtvovanjem su mladi bili na tragu ustaša starije generacije, koji su se dobrovoljno odrekli svega kako bi novije generacije živjele u slobodnoj NDH. Takva ideja požrtvovanosti nije bila ustaški specifikum, već važna komponenta svjetonazora fašističkog svijeta.

O tome i o nizu drugih ideoloških i organizacionih kompatibilnosti Ustaške mladeži i drugih fašističkih organizacija mladih autor piše u posljednjem poglavlju knjige, "Mladi i 'Nova Evropa'" (str. 157-176). Pokazuje kako je Ustaška mladež uspostavila kontakte s Hitlerovom mladeži, od koje je preuzela osnovne ideje i infrastrukturu, italijanska Liktorska mladež, s kojom je potpisala formalni sporazum, služila joj je ne samo kao model u obrazovanju mladih ustaških dužnosnika već joj je bila i konkretna podrška i pomoć u tom pravcu, dok je najbliži odnos ostvarila sa slovačkom Hlinkinom mladeži. Kao organizacija mladih jedne "male", slovačke nacije, Hlinkina mladež je poslužila kao ravnopravan partner s kojim se lako mogla porediti Ustaška mladež. Tako su ustaše pokazivale da i njihov režim ima odgovarajuće partnere i mjesto u "novoj Evropi" koja prihvata i "male" nacije.

Goran Miljan uspješno je ispunio svoj cilj ponudivši o temi koja do sada nije istraživana monografiju u kojoj rekonstruiše istorijsku pozadinu osnivanja i djelovanja Ustaške mladeži, analizira njenu strukturu, ideologiju te ispituje prijenos i dinamiku transnacionalnih aspekata fašizma i ishod koji su imali na ustašku varijantu masovne omladinske organizacije. Takav metodološki pristup, te lista korištenih studija i rasprava o fašizmu i izvorna građa koja je analizirana, siguran su putokaz za dalja istraživanja i poređenja fašističkih omladinskih organizacija i državnog odgoja mlađih generacija. Smjernice naročito mogu biti korisne pri istraživanju djelovanja Ustaške mladeži na teritoriji Bosne i Hercegovine koja se u ovoj knjizi samo usputno spominje, i to u kontekstu problema koji su ometali njene aktivnosti na terenu: širenje uticaja partizanskog pokreta, gubitak ustaške kontrole na pojedinim dijelovima teritorije, loša komunikacija između Ustaške mladeži i lokalnog stanovništva, odnosno prosvjetnog kadra koji je odbijao učestvovati u ustaškim aktivnostima. Razumljivo je da ovakva

pionirska istraživanja prate djelovanje Ustaške organizacije odozgo prema dolje, tj. iz perspektive ustaške elite i državnog vrha, ali autor sporadično osluškuje eho koji dolazi sa druge strane, pa tako detektuje i očekivanja roditelja od uključivanja djece u Ustašku mladež te otvara pitanje odnosa naroda prema aktivnostima ustaške omladinske organizacije. Uz sve navedene novitete koje donosi – istraživanje do sada neobrađene teme, komparativan metodološki pristup tako rijedak u historiografijama zemalja Zapadnog Balkana – ova knjiga je vrijedan doprinos potpunijem razumijevanju ustaške organizacije i režima te okolnosti u kojima su djelovali.

Sanja Gladanac-Petrović